

UNELE CONSIDERAȚIUNI REFERITOR LA CORAPORTUL DINTRE DREPT ȘI JUSTIȚIE ÎN TEORIA ȘI FILOSOFIA DREPTULUI

Dumitru Baltag,
profesor universitar,
doctor habilitat în drept

Cuvinte-cheie: drept, drept natural, drept pozitiv, drept subiectiv, justiție, just, libertate, lege, drepturile omului, acte internaționale.

Noțiunea de „*drept*”¹ este utilizată în mai multe sensuri. Trebuie menționat de asemenea că această categorie aparține nu numai științelor juridice, ci și altor ramuri ale științelor sociale, precum eticii unde categoriile de „*drept-nedrept*”, „*just-justiție*” constituie importante capitole ale cunoașterii.

Termenul de „*drept*” provine din „*directum*” (în linie dreaptă), care implică figurativ ideea de ceea ce este conform legii. Această imagine se regăsește în mai multe limbi străine: *diritto, dereche, recht, right*. În ciuda etimologiei sale univoce, el are mai multe accepțiuni. Când desemnează ansamblul de reguli de conduită, care guvernează raporturile omenești în societate și al cărui respect este asigurat prin autoritatea publică, se vorbește despre dreptul obiectiv. Există însă tendința de a identifica dreptul obiectiv cu dreptul pozitiv², adică ansamblul regulilor juridice în vigoare la un moment dat într-o societate dată. Această viziune, însă, după părerea L. Barac, este prea îngustă, căci starea de drept într-o țară, la un moment dat, nu se poate disocia de fenomene mai largi și nici izola de resursele sale ori de contextul său. Ea depinde de istorie, de mediul înconjurător, uman, social, economic, de felul ideologiilor³.

O altă accepțiune a termenului este legată de ceea ce numim *drept subiectiv*⁴. Dreptul subiectiv este puterea individuală, trăind într-o societate organizată în stat, de a se comporta într-un anumit fel (de a avea o anumită conduită), potrivit normelor juridice în vigoare, sau de a pretinde unei alte persoane un anumit comportament – să dea, să facă sau să nu facă ceva,

The notion of “law” and “justice” are used in several ways. These double meanings must mark the material unit. The law can't be taken in it's ensemble, concerned exclusively either the object either the subjects. Independently of meanings of these terms we must contest, that they are subordinates to idea of “justice”. Admit this idea, considering that “law” is the product of social forces of human will, a material phenomenon and a set of moral and social values, a dialect set of wills and freedoms.

– putînd apela la nevoie la ajutorul organelor de stat. Exemplu tipic este dreptul de proprietate: exercit dreptul de proprietate pe această casă, în limbaj comun expresia ar fi „casa este a mea”.

Aceste duble accepțiuni ale dreptului nu trebuie să nu marcheze unitatea materiei. Dreptul nu poate fi luat în ansamblul său, referindu-se exclusiv fie la obiectul său, fie la subiecții săi. Orice situație juridică se traduce printr-un complex de drepturi și obligații. Al doilea argument constă în interacțiunea dintre cele două accepțiuni ale dreptului. Pe de o parte, drepturile individuale își au izvorul în reglementarea impersonală a raporturilor sociale, iar, pe de altă parte, modificările ce intervin în dreptul obiectiv au răsunset asupra existenței sau consistenței drepturilor subiective⁵.

Astfel, dreptul de proprietate al unui individ există pentru că dreptul obiectiv îl consacră. La fel limitarea dreptului de proprietate de către dreptul obiectiv afectează dreptul subiectiv, respectiv pe titularul dreptului de proprietate.

Prin urmare, a defini dreptul într-o manieră omogenă și definitivă pare imposibil. Termenul de „drept” este înțeles de asemenea cu sensul de „just” de „justiție”, în timp ce pentru jurist el înseamnă „regulă de drept”. Pentru unii el este un ideal⁶; pentru alții el este o normă pozitivă⁷. Unii nu văd în el decît un model de acțiune, destinat să instituie sau să apere o anumită stare a societății, deci o simplă normă socia-

lă. Alții caută în el un ansamblu de reguli de conduită. Pentru unii dreptul este un aspect al fenomenelor sociale, la fel ca sociologia sau istoria. Alții afirmă că dreptul este un sistem de reprezentări intelectuale, care ia naștere urmînd principii proprii lui, într-un mod independent de fenomenele sociale sau istorice. Se mai susține că dreptul este rezultatul provizoriu al luptelor sociale sau că istoria de drept nu provine decît dintr-o evoluție statală și un determinism natural, susținînd că dreptul nu rezultă decît din voința și activitatea umană⁸.

Eterogenitatea normelor juridice determină greutatea în definirea dreptului. Vom admite totuși provizoriu că dreptul este acel fenomen social constituit din ansamblul regulilor de conduită care, într-o societate organizată, regizează raporturile sociale și al căror respect este asigurat de constrîngerea publică⁹.

Admitem această definiție, socotind că dreptul este produsul forțelor sociale a voinței omului, un fenomen material și un ansamblu de valori morale și sociale, un ideal și realitate, un fenomen istoric și de ordin normativ, un ansamblu dialectic de voințe și de acte, de libertăți și de constrîngeri¹⁰.

În afară de sensurile amintite, noțiunea de drept este utilizată și în sens larg, de sistem juridic, de ansamblu al fenomenelor care au acest caracter, incluzînd în cadrul acestuia conștiința juridică, sistemul de drept, raporturile juridice și ordinea de drept¹¹. Regula de drept, prin care se exteriorizează ordinea juridică și care nu este decît elementul formal, nu poate fi detașată de fondul dreptului, de fundamentele și finalitățile acestui sistem juridic. Prin urmare, orice definiție a dreptului presupune studierea fenomenului juridic și studiul regulii de drept, a fondului și a formei sale.

Dacă avem în vedere valorile societății, observăm că dreptul este cel care le promovează, astfel că el are și o misiune integratoare: el numește, stabilește *cine este fiecare* – identitate, cetățenie, rudenie etc., *ce are fiecare*, reglementînd proprietatea, posesia, moștenirea etc., dar și *ce face fiecare* – capacitatea de a încheia acte juridice, drepturi și libertăți civile sau politice, obligații cetățenești etc.¹²

În același timp, dreptul are puterea de a stabili și a defini atît acțiunile (inacțiunile) oamenilor cu caracter licit, cît și pe cele ilicite, contrare prescripțiilor normelor sale. Prin urmare, dreptul fixează libertăți dar și limitele, restricțiile ce pot fi aduse acestora. Acest rol al dreptului este de a asigura și a proteja

libertatea celorlalți, căci „libertatea este dreptul de a face ce legile permit, iar dacă un cetățean ar putea face ce ele interzic, el nu ar mai fi liber, pentru că și ceilalți ar avea aceeași putere”¹³.

Relativ la accepțiunile termenului „drept”, am avansat deja și ideea că dreptul poate fi evaluat și ca „just” și ca „injust”.

Noțiunile „just”, „injust” aparțin moralei, iar evaluarea dreptului ca „just” sau „injust” exprimă relația în care el se află cu morala, pe de o parte, iar, pe de altă parte, este de natură a pune în evidență una dintre finalitățile sale deosebit de importante – anume aceea de a asigura și a promova justiția, dreptatea și adevărul în societate și în viața membrilor săi.

Prin această valență a sa, dreptul este îndepărtat de construcția sa tehnică de caracterul său formal, absolut necesar elaborării sale.

Dacă observăm cum sînt utilizați termenii de „just” și „injust”, chiar de către juriști, vom constata că semnificația acestor termeni este și ea diferită. Deseori, termenul de „just” este asociat ideii de „bine”, „corect”, în timp ce termenul de „injust” este asociat ideii de „rău”, „nedrept”, „urît”, „ilicit”.

Independent de accepțiunile acestor termeni, trebuie să constatăm că ei sînt subordonați ideii de „justiție”, animată de un element comun, potrivit căruia, indivizii, oamenii pot pretinde în raporturile dintre un anumit grad de egalitate relativă. Acest element comun exprimă în realitate o regulă cu valoare de principiu, care se manifestă ori de cîte ori în discuție intră împărțirea unor profituri sau dezavantaje, drepturi sau obligații etc.¹⁴

De aceea justiția este deseori reprezentată ca o „balanță”, principiul său impunînd tratarea în mod similar a cazurilor identice sau similare și, în mod diferit, a celor diferite¹⁵.

Stabilirea criteriilor care stau la baza calificării unui caz ca fiind similar sau diferit de un alt caz, ne permite a observa și a constata că termenii „just” și „injust” sînt purtători de valori morale diferite, de la o perioadă istorică la alta sau chiar în cadrul aceleiași perioade istorice, de la un spațiu la altul. Pentru a înțelege acest lucru, este suficient să aruncăm o privire asupra modului în care a fost privită sclavia de-a lungul timpului.

Internaționalizarea normelor juridice pare însă a reconcilia diferențele în materie, există un anumit con-

sens în a considera ca „*injust*” anumite discriminări bazate pe motive de rasă, de sex, de religie etc., dar nu trebuie să uităm că un asemenea acord nu a existat întotdeauna, cadru în care ceea ce astăzi putem declara ca „*injust*” altădată era „*just*”, beneficiind chiar de reglementare în planul dreptului.

În orice caz, din punct de vedere social, observăm că „*justul*” se analizează printr-o conformare la o regulă, în timp ce „*injustul*” reprezintă neconformitatea la regulă, comandamentul respectiv. Mai observăm că orice valoare individuală sau colectivă se raportează la aceste două noțiuni, la momentul în care ea apare în sistemul axiologic creat de epoca sa. De aici rezultă că „*justul*” și „*injustul*” sînt universale, ele avînd nu numai raporturi sociale, dar și rădăcini biologice, asemenea „*binelui*” și „*răului*”¹⁶.

Deci, după cum vedem, „*dreptul*”, „*justiția*” constituie cele mai generoase subiecte ce pot fi abordate de specialiștii din cele mai diverse domenii ale științelor sociale – drept, etică, filosofie etc. – subiecte ce au constituit centrul de greutate al multor teorii mai vechi sau mai noi. O analiză exhaustivă ar presupune studierea tuturor doctrinelor politico-juridice și etice și desprinderea unor idei în condițiile situației autorului pe pozițiile, unei anumite concepții filosofice de așa natură încît concluziile trase să constituie un real aport la înțelegerea și explicarea termenilor de „*drept*” și „*justiție*”. Ca și vocabula „*drept*”, termenul de justiție în afara oricărui context este ambiguu, derutant chiar, numeroase și derutante sînt îndoielile și neînțelegerile cu privire la sensurile sale. Este justiția un echivalent al dreptului sau un element distinct și superior față de drept? Justiția, sub un anumit aspect, constă în conformarea la o lege, deși se afirmă uneori că legea trebuie să fie conformă cu justiția¹⁷.

Ideea de justiție „*vine*” în contemporaneitate încărcată de sensuri străvechi și de o experiență nu de puține ori dramatică¹⁸. În fazele vechi ale gândirii, justiția era concepută drept corespondență cu ceva prestabil. În lumea orientală, și acolo unde domnește o concepție monoteistă și etică a universului, justiția se atribuie înainte de toate divinității, pentru a exprima proporția și armonia voințelor sale. În ceea ce privește oamenii, practica justiției constă în supunerea la voința divinității, supunere care implică sau nu o realitate cu alte subiecte. În aceste condiții, rugăciunea, sacrificiul, celebrarea zilelor festive sînt considerate îndatoriri de justiție, la fel cu îndatorirea de a nu ucide și nu fura. În fantezia primitivă greacă, apare

Themis, „*consiliera*” lui *Jupiter*, care, cu sfaturile sale variate, suscită discordii și provoacă războaie. Din căsătoria lui *Jupiter* cu *Themis* ia naștere *Dike*, zeița judecăților (soră cu „*adevărul*”), care tinde să împace și să rezolve conflictele.

Din punct de vedere practic, conceptul de „*justiție*” e nesigur și variabil și în orice caz are nevoie de precizări pentru aplicarea lui în practică, legea avînd tocmai viziunea să-l transforme și să-l fixeze pe terenul aplicării imediate, beneficiind însă de virtuțile directe ale justiției ca valoare.

„Legea este destinată să asigure ordinea juridică într-o societate dată scopul ei fiind „*justiția*”, adică reglementarea echitabilă pe cale rațională și obiectivă a relațiilor juridice individuale”, va spune Mircea Djuvara¹⁹.

Acest scop nu reprezintă o opțiune întâmplătoare, de importanță secundară, deoarece „pentru o regulă de drept pozitiv, ce aspiră să guverneze societățile umane, este necesar ca ea să fie conformă cu un cert ideal de Justiție. Astfel, ea nu va fi nici respectabilă, nici respectată, dacă ea respinge prea mult acest ideal. Ca atare, idealul de justiție este o prezență inerentă, structurală, în raport cu regula de drept definită ca o regulă generală și abstractă, care se impune oamenilor care trăiesc în societate, a cărei respectare e asigurată prin constrîngere socială și al cărei conținut interior este o ordonanță în sensul idealului de justiție, în funcție de situațiile care răspund nevoilor, relațiilor umane, nevoi variabile după timp și loc”²⁰.

S-a remarcat că în lungi perioade din viața indivizilor și popoarelor, cele două noțiuni „*dreptul*” și „*justiția*” au apărut reduse la una singură și s-a considerat că este just tot ceea ce este stabilit. În acest sens, Socrate, în „*Criton*”, derivă obligația de a da ascultare legilor (chiar cînd acestea sînt dure sau injuste) din legătura naturală și quasicontractuală care unește pe cetățean de patrie²¹.

Cu privire la această idee, Giorgio del Vecchio subliniază că „niciodată un asemenea subiect nu a fost dezvoltat cu atît de sublimă simplitate”²².

Oamenii sînt receptivi, pasionați cu privire la existența justiției și în inima lor nu vor accepta niciodată un divorț între ceea ce este just și ceea ce este juridic²³. Justiția însă nu se confruntă cu juridicitatea. Caracterul ideal al justiției poate explica însă și antiteza justiție-drept. Este posibil ca date ale experienței ju-

ridice să intre în conflict cu exigența absolută a justiției prin care conștiința nu o poate atinge altundeva decât în sine însăși. De aici rezultă clasică distincție între dreptul în sens restrâns (justul pozitiv sau legal) și justul absolut sau ideal, care constituie dreptul natural; de aici rezultă și posibilitatea unor legi injuste (drept injust)²⁴.

Paul Roubier spune că legile injuste sînt legi care rănesc sentimentul justiției. Moraliștii și teologii au elaborat teoria unei rezistențe legitime la astfel de legi: mai întii, există o rezistență natural pasivă, prin care subiectul se limitează să nu se supună legii; apoi o rezistență defensivă prin care subiectul se apără contra măsurilor luate împotriva lui de către autorități. În final apare și o rezistență activă prin care subiectul singur sau cu alții va trece la atac pentru a obține abrogarea legii, fie demisia Guvernului²⁵.

Noțiunea de justiție și-a modificat sensul în decursul vremii, încercîndu-se, așa cum arată Michel Villey referindu-se la doctrina franceză, cu rezonanțe noi²⁶.

Analizînd ideile cuprinse în Cartea a V-a din „*Etica lui Aristotel*”, Michel Villey scoate la evidență un aspect mai puțin relevat în literatura de specialitate și anume semnificația unor termeni utilizați de acesta pentru desemnarea unor realități, fenomene etico-juridice. Efortul întreprins este determinat de dorința înțelegerii cît mai corecte a concepției pe care marele filosof o avea cu privire la justiție și drept, în raporturile dintre ele. Este vorba de „*to dicaion*” și „*dicaiosyne*”. Dacă primul semnifică virtutea de justiție – o anumită virtute, cea de a da fiecăruia ce este al său (justiția particulară), cel de al doilea semnifică conformitatea conduitei cu regulile de morală, suma tuturor virtuților (justiția generală).

Pentru a vedea care este deosebirea dintre drept și morală și în ce raporturi se aflau acestea în concepțiile lui Aristotel, nu trebuie pornit de la noțiunea de justiție înțeleasă, în sens larg, ca justiție generală, ca de la justiție înțeleasă, în sens restrîns, ca justiție specifică, justiția înseamnă proporție, un raport, o egalitate. Justiția, în această construcție, este o proporție între ceea ce primești cu ceea ce dai, este o proporție între două lucrări. Scopul acesteia, finalitatea acestui gen de comportament este să nu deții mai mult decât partea ta și nu mai puțin (*ta auton ekein*)²⁷. Dar realizarea acestui scop nu este de competența unor persoane particulare, ci a unor persoane publice, a legiuitorului. Astfel, justiția particulară are ca rol de a atribui fiecăruia ce este al său. *Suum cuique tribuere* – vor spune românii. Mai departe vom încerca să

dăm o interpretare coraportului dintre drept și justiție, reieșind anume din conceptul justiția particulară, specifică.

Premisa, care face posibilă justiția în sensul pe care îl dăm aici acestui termen – a da fiecăruia ceea ce este al său – este un punct crucial pentru a înțelege în adevăratul sens ceea ce este justiția despre care vorbim.

Dacă actul de justiție constă în a da fiecăruia ceea ce este al său, a da fiecăruia dreptul său (*ius suum cuique tribuere*), este evident că justiția se va putea exercita doar acolo unde subiectele posedă lucrurile ce sînt ale lor. Justiția nu atribuie ea lucrurile, ci decurge din faptul că lucrurile sînt deja atribuite. În sine, actul prin care se atribuie unui subiect un lucru care nu-i era atribuit – în niciun fel și sub niciun aspect – nu este act de justiție (acest act nu ar însemna a da fiecăruia ceea ce îi aparține, ci a da cuiva un lucru care nu este încă al său). Acest act ar putea fi un act de bună guvernare, un act de liberalitate, un act de bună administrare, dar nu un act de justiție. Justiția are ocazia să se exercite doar după ce un lucru a fost atribuit cuiva, adică atunci cînd cineva poate să spună, într-un anumit fel sau sub un anumit aspect, că acel lucru este al său.

De aceea, s-a remarcat – și pe bună dreptate – că actul de justiție este un act secund. El depinde întotdeauna de un act primar: cel care, atribuind lucrurile, creează dreptul „său”. Contractul de vânzare-cumpărare, în virtutea căruia un subiect vinde un bun altcuiva în schimbul unui preț, nu este un act de justiție, așa cum nici actul de a cumpăra nu este un act de justiție. Cele două acte sînt decizii libere și niciuna dintre ele nu constă în a da cuiva ceea ce i se cuvine sau ceea ce este al său. Odată ce contractul a fost realizat, apare titlul fiecăreia dintre părți, referitor la ceea ce a fost contract – este un act de justiție, odată contractul încheiat, ca vînzătorul să dea lucrul vîndut, cumpărătorul să dea prețul. Într-un anumit mod și sub un anumit aspect, odată încheiat contractul, prețul aparține vînzătorului și bunul aparține cumpărătorului. A da prețul vînzătorului și lucrul cumpărătorului sînt acte care dau fiecăruia ceea ce este al lui.

Pentru a înțelege bine conceptul de justiție, trebuie să avem mereu în minte principiul fundamental următor: justiția decurge din drept. Nu poate exista un act de justiție acolo unde nu există titlu asupra unui lucru, acolo unde lucrul nu este, în virtutea unui titlu, ceva datorat sau un drept.

În ceea ce ne privește, putem afirma că justiția este virtutea care constă în a îndeplini și a respecta dreptul, și nu virtutea care constă în a-l crea.

Punctul pe care îl tratăm este fundamental pentru a înțelege ce este justiția și în acest caz ce este dreptul just sau injust. Pare că justiția ar fi anterioară dreptului, astfel încât justiția ar fi un criteriu anterior sau superior prin care am pune în valoare dreptul pozitiv. Mai mult, justiția ar fi virtutea din care s-ar naște dreptul just. A vorbi despre drept just sau injust ar avea sens doar în acest caz, deoarece trebuie să spunem despre această idee atât de înrădăcinată că, dacă ea este acceptabilă în mediul curent, nu poate fi susținută conform unui criteriu științific riguros. Noi înșine vorbim astăzi de ordine socială justă și bune moravuri în concordanță cu ordinea publică etc.

Dreptul, pe care-l înțelegem ca lege sau pe care îl concepem ca lucru just, nu își are originea în virtutea de justiție, și aceasta nu este nici anterioară, nici superioară lui. Virtutea de justiție presupune dreptul. În acest sens, ea este mereu într-o oarecare măsură posterioară dreptului. Orice act de justiție presupune un drept stabil ca anterioritate, de aceea este un act secund. Actul primar, cel care instituie dreptul, nu este un act de virtute, ci un act de putere. Acest act de putere poate fi reglat, fără îndoială, de virtuți, în mod concret de virtutea de prudență, dar, spunem noi, înțelepciunea trebuie să guverneze prudența; iar aceste virtuți pot lipsi (un act de vânzare, de exemplu, poate fi imprudent), fără a afecta valabilitatea actului de putere. Constituirea dreptului este în sine un act de putere, nu un act de virtute. Dreptul odată stabilit, justiția acționează, dând fiecăruia dreptul său.

Atunci, cum să vorbim de un drept just sau injust? Este evident că problema dreptului just sau injust se pune doar în relație cu dreptul pozitiv. Posibilitatea de a ridica o asemenea problemă înseamnă că dreptul pozitiv, în sensul constituirii lui, se face în contextul unui drept anterior și preexistent, un drept pe care îl numim încă din antichitate drept natural. Atunci, evident, dreptul pozitiv poate da sau refuza cuiva ceea ce este al său, fiind just sau injust.

După părerea noastră, ceea ce numim ordine de justiție, exigența de justiție sau norma de justiție nu este altceva decât dreptul natural, iar principiile numite de justiție nu sînt diferite de principiile și preceptele proprii acestui drept. Ceea ce preexistă în realitate dreptului pozitiv nu este justiția, ci dreptul natural. Dacă se înțelege că, în afara dreptului pozitiv, nu

există niciun drept veritabil preexistent, nici nu s-ar pune problema unui drept injust în sens propriu și strict.

Pre existența dreptului este, repetăm, criteriul distinctiv al justiției. De exemplu, dacă reprezentanții salariaților și ai patronilor se așază la aceeași masă pentru a negocia salariile, adică partea din roadele întreprinderii care trebuie să meargă la muncitori, este vorba, în principiu, de o chestiune de politică a muncii. În schimb, repartitia efectivă a roadelor, rezultată din acorduri, plata salariilor convenite, este un act de justiție – se face repartitia acordată, repartitia deja stabilită cînd acordul născut din negociere devine realitate.

În exemplul dat, am putea obiecta că repartitia de negociat nu este doar o chestiune de politică a muncii, ci și una de justiție. Salariul acordat poate fi just sau injust. Mai mult, chestiunea importantă a salariului just s-a născut pentru că salariile au fost și sînt adesea injuste, deși au fost acceptate de salariat în contractul de muncă.

Prin urmare, o chestiune de justiție se poate insera într-o negociere asupra salariilor. Tot astfel, se poate întîmpla într-un sistem de atribuire – modul cum sînt repartizate lucrurile să fie injust, de exemplu distribuirea proprietății în anumite țări.

Dacă un sistem istoric și pozitiv de repartitie și de atribuire este just, el este astfel fiindcă există un drept anterior la repartitie; dacă un sistem pozitiv de repartitie și de atribuire este injust, înseamnă că el nu este în concordanță cu drepturile naturale. Justiția, la rîndul ei, dacă, înainte de toate, nu urmărește moralizarea individului, atunci ea își pierde rațiunea de a fi un echilibru uman și raport interpersonal. Este adevărat că preceptele morale prezintă un unghi de perfectibilitate străin dreptului și că dreptul este inferior față de morală, dar și dreptul trebuie să facă efortul de a recunoaște că ceea ce-i lipsește este credința în perfectibilitatea omului.

Noțiunile de just și injust, spune Lidia Barac, aparțin moralei, iar evaluarea dreptului exprimă relația în care se află cu morală, pe de o parte, iar pe de altă parte – promovează justiția, dreptatea și adevărul în societate și în viața membrilor acesteia. Indiferent de accepțiunile acestor termeni, trebuie să constatăm că ei sînt subordonați ideii de justiție, animată de un element comun, protivit căruia oamenii pot pretinde în raporturile lor un anumit grad de egalitate relativă²⁸.

Acest element comun exprimă în realitate o regulă cu valoare de principiu, care se manifestă prin împărțirea unor profituri sau dezavantaje, drepturi și obligațiuni etc.

Pornind de la ideea lui John Rawls că „dreptatea este prima virtute a instituțiilor sociale, tot așa cum este adevărul pentru sistemele de gândire”²⁹, unele manuale consideră că „dreptatea este voința constantă de a da fiecăruia ceea ce i se cuvine”³⁰. În teoria politică, dreptatea se referă la dreptatea distributivă și la dreptatea socială. Pe baza unor supoziții, s-au dezvoltat două concepții despre dreptatea socială: concepția axată pe ideile de merit și răsplata și concepția axată pe ideile de nevoie și egalitate. Ideea concludivă a acestor manuale ar fi că „mulți oameni nu pledează pentru niciunul dintre aceste puncte de vedere, ci înclină spre unul dintre cele două, fără a îmbrățișa în totalitate minimalismul, pe de o parte, sau statutul de bună stare generoasă, pe de altă parte”³¹.

Dar va exista o veritabilă injustiție, dacă nu i s-a dat unui salariat ceea ce îi aparține, atunci când repartiția între capital și muncă a fost realizată? Salariul acordat sau salariul legal va fi injust, dacă înainte de această repartiție pozitivă există, sub un anumit aspect și într-o oarecare măsură, o repartiție naturală. Doar dacă este un drept natural ca salariul să acopere anumite nevoi personale și familiale, putem spune că un salariu este injust dacă nu le acoperă. În acest caz, fie nu vorbim de justiție și de injustiție în sens propriu, fie referința la cele două reprezintă în mod necesar referința la dreptul natural.

Pentru a înțelege sub ce aspect protejează justiția drepturile naturale, trebuie să se înțeleagă corect sensul fiecăruia dintre termenii pe care îi conține formula cu care definim justiția: *a da fiecăruia ceea ce este al său*.

1. *A da*. Analiza trebuie să conțină două lucruri fundamentale: în primul rând, ce înseamnă „a da”? *A da este un act sau o normă?*

a) „*A da*” are un sens generic în formula dată. Poate fi echivalentul lui a înmîna, a respecta sau a restitui, dar și sensul de a transfera. Pe scurt, înseamnă orice acțiune sau omisiune în virtutea căreia un lucru trece sau rămîne în puterea efectivă a celui cărui îi corespunde în mod legitim o astfel de putere, adică în virtutea unui titlu de justiție (contract, lege, cutumă, natură etc.). Este vorba deci de un cuvînt

generic care acoperă atîtea tipuri de acțiuni, cîte sînt necesare pentru ca fiecare lucru să fie efectiv în zona de putere reală a titularului său, conform celor conținute în titlu.

b) A doua întrebare – „*a da*” este un act sau o normă? – apare deoarece uneori se vorbește despre justiție, acordîndu-i-se un conținut care cuprinde precepte: normă de justiție, exigența de justiție, datoria de justiție etc. În acest fel, se pare că expresia „*a da*” ar trebui formulată mai degrabă „*trebuie să se dea*”, căci justiția ar fi o exigență, o datorie, o normă.

Poate cuvintele cele mai incisive contra formulei pe care o analizăm *a da fiecăruia ceea ce este al său* provin de la H. Kelsen, care a calificat-o ca fiind „o vană tautologie”. Conform juristului vienez, justiția ar fi o virtute, dar și o normă. Deci formula justiției ar avea o formă imperativă, ea ar fi enunțul general al oricărei norme de justiție și ar consta în a prescrie să se dea fiecăruia ceea ce este „*al său*”³². Veritabilul enunț al formulei justiției ar fi: *trebuie să se dea fiecăruia „ceea ce este al său”*. Și cum acest al său ar echivala cu ceea ce i se datorează cuiva, dreptul său (adică ceea ce trebuie să i se dea), adevărata formulă a justiției s-ar enunța astfel: „*trebuie să i se dea fiecăruia ceea ce trebuie să i se „dea*”. Și acest lucru, evident, este o tautologie. Dar este la fel de evident că H. Kelsen ajunge la tautologie, deoarece el schimbă formula, și o schimbă deoarece confundă virtutea cu norma. Formula nu spune și nu vrea să spună că trebuie să se dea, ci „*a da*”, simplu; adică ea nu desemnează un imperativ, ci un act. Pe drept cuvînt, ea se referă la o virtute și nu indică nicidecum care ar fi actul acestei virtuți, și nici legea sau norma de care ar depinde virtutea. Orice virtute constă dintr-o dispoziție a puterilor subiectului – nu este o normă (*sollen* – a trebui), ci un fapt, o calitate (*sein* – a fi). Prin urmare, justiția, care este o dispoziție a voinței, nu este o normă, ci o calitate, un fapt. Dispoziție spre ce? Spre acte, concret spre actul de a da. Cum virtuțile se definesc prin actele lor, „*a da fiecăruia ceea ce este al său*” desemnează un act, o acțiune (*a da*) și nu un precept și nicio datorie (*trebuie să se dea*). În tema justiției trebuie să distingem clar trei lucruri: virtutea, preceptul și lucrul care aparține (lucrul just, așa sau drept). Virtutea justiției este o dispoziție obișnuită a voinței; preceptul este legea sau norma; și dreptul sau justul este un lucru (lucrul datorat). „*Trebuie să se dea*” nu se referă la justiție, care este o dispoziție a subiectului, ci la lucrul just, la „*al său*”, în măsura în care este datorat.

Dreptul sau justul are o cauză, iar justiția alta. Drepturile umane, fundamentale sînt decisive pentru o conviețuire, acestea constituind unica probă a unui drept și a unei justiții universale.

Ne aflăm în fața unui caz particular, a ceea ce este general în morală: relația dintre virtute și lege sau precept. Virtuțile sînt dispoziții de a îndeplini legea, ceea ce este datorat. Spunem că virtuțile „obligă” și vorbim despre datorie de justiție, de temperanță, de forță etc. Nu vrem să spunem că virtuțile sînt norme sau precepte. Orice virtute este un habitus sau o dispoziție, și nimic altceva, dar ea este o dispoziție de a îndeplini legea, naturală sau pozitivă. De aceea, centrul moralității nu este virtutea, așa cum pretind unii, ci legea, chiar dacă înțelegem prin legea fundamentală exigențele care provin din natura umană. Virtutea este subordonată datoriei, nu invers. Datoria de justiție, exigența de justiție, norma de justiție sînt expresii care înseamnă o datorie, o exigență sau o lege a căror îndeplinire este un act de virtute a justiției, adică marchează un drept sau o lege de origine naturală sau de origine pozitivă cu caracter juridic. În virtutea justiției, datoria se naște din ceea ce este „al său”, ceea ce se dă sau obiectul virtuții este o datorie, ceva datorat; virtutea justiției nu face din aceasta ceva datorat (am spus că *just* sau *drept* preexistă *virtuții justiției*).

Să revenim la întrebarea adresată mai sus: cum putem vorbi despre un drept pozitiv „just” sau „injust”? Dacă dreptul preexistă justiției, cum să spunem despre un drept pozitiv că este „just” sau „injust”? Vorbim despre justiție sau injustiție în relație cu un drept preexistent, deoarece o astfel de predicție se referă la *a da* sau *a nu da* fiecăruia ceea ce este „al său” (dreptul său); prin urmare, dreptul pozitiv va fi „just” sau „injust” în relație cu un drept care există înaintea sa, dreptul natural. Justiția dreptului pozitiv este în relație cu dreptul natural; în afara acestei relații, nu există, propriu-zis, o chestiune de justiție. Inadecvarea dreptului pozitiv la valorile etice și sociale, sau la idealurile sociale sau la lucrurile de același gen va fi în orice caz o chestiune de drept incorect, imoral. Și dacă nu există un drept veritabil și propriu-zis anterior dreptului pozitiv, nu putem vorbi de „injust” în sens strict. Iată marea problemă a pozitivismului juridic: negarea dreptului natural comportă eliminarea problemei legii injuste, căci, în acest caz, nu putem emite ipoteza unei legi injuste, considerînd că justiția este o dispoziție de a executa legea și că există doar legea pozitivă, iar în ipoteza pozitivistă nu există o altă justiție în afara conformității cu legea pozitivă.

Deci, îndeplinirea legii, oricare ar fi ea, ar fi justă. Tot astfel nu am putea vorbi de un drept incorect, ceea ce este contrar opiniei comune și generale a omenirii. Că ideea de justiție rămîne în mintea noastră „ca o *directivă de gîndire*”, că ne ajută să aplicăm în fiecare caz concret o apreciere juridică – o recunoaște și M. Djuvara. „Dacă nu am concepe-o, oricare ar fi cuprinsul ei, nu am putea să afirmăm că în cutare caz concret este vorba de un caz drept sau nedrept”³³. Dacă pozitivismul vorbește de justiție, el modifică definiția justiției. Aceasta nu mai înseamnă a da fiecăruia ceea ce este al său, aceasta lasă omul vid de ceva care este al său, în afară de ceea ce legea pozitivă îi acordă, se atacă astfel elementul cel mai intim al ființei umane – faptul ce este persoana, deoarece persoana este ființa care are putere asupra ei însăși, cea ființă care poate să spună „*sînt propriul meu stăpîn*”. Cel puțin, astăzi orice om poate fi persoană într-o relație juridică. Aceste enunțuri, atît de naturale, nu sînt adevărate, dar sînt pentru toate vremurile și locurile (să ne amintim instituția sclaviei, care încă subsistă în anumite țări).

2. *Fiecăruia*

- a) Spre deosebire de ceea ce înseamnă cuvîntul „*a da*”, expresia „*fiecăruia*” este extrem de precisă. Justiția nu constă în a da sau a repartiza anumite lucruri omenirii, națiunii sau poporului; ea nu se referă la „drepturile femeii”, ale „celor marginalizați” sau ale „copilului”. Această justiție modernă, care vede abstracțiuni sau mari grupuri ca structuri sociale sub denumiri ca cele de mai sus, nu reprezintă justiția despre care vorbim aici, modesta justiție a juriștilor. Nu este o artă a dreptului, ci a politicii.

Spunem „*fiecăruia*”, deoarece justiția se referă la fiecare persoană și toate persoanele sau persoanele juridice, care au un titlu asupra unui lucru, fie de drept pozitiv, fie de drept natural. Justiția dă „al său” fiecărui titular al unui drept, fiecărui bărbat, fiecărei femei, fiecărui copil, fiecărei entități publice sau private. Aceasta nu este o virtute de abstracțiuni sau de grupuri, ci o virtute a relațiilor sociale singulare și concrete. Justiția privește oamenii luați fiecare în parte, și nu în grup; ea dă fiecăruia ceea ce este al său. De aceea arta dreptului se apleacă, în ultimă instanță, asupra cazului singular și constă în arta de a discerne justul între persoane concrete.

- b) A spune că se dă dreptul său fiecăruia înseamnă de asemenea că virtutea justiției nu cunoaște discriminarea sau accepțiunea de persoane.

Ea dă dreptul său fiecărui titular, oricare ar fi acesta. Justiția privește titularul dreptului, independent de orice altă circumstanță; ea nu dă ceea ce este al său proprietarului, fiindcă aparține unui anumit grup social, ignorând dreptul celor care aparțin altor grupe sociale, și ea nu dă sau refuză aceasta în funcție de condiția lor, de stare sau de circumstanță.

Rezultă că prima injustiție este discriminarea.

- c) A spune „*fiecăruia ceea ce este al său*” este a stabili principiul de nediscriminare. Există discriminare atunci când a da fiecăruia dreptul său depinde de condițiile sau circumstanțele neobiective în legătură cu dreptul în cauză. Cu alte cuvinte – când tratamentul acordat nu se supune exclusiv unei rațiuni obiective a titularității unui drept sau la exercitarea sa. Dacă titularitatea unui drept este fondată pe faptul de a fi persoana umană, va exista discriminarea atunci când se refuză acest drept sub pretextul că cineva este o persoană de condiție diferită: bogat sau sărac, alb sau negru, bărbat sau femeie, o etnie sau alta etc. Dacă dreptul se fondează pe cunoaștere, va exista discriminare sau acceptare a persoanelor atunci când se preferă cineva nu pentru cunoștințele sale, ci pentru că această persoană are o anumită orientare – din motive de rudenie, din alte cauze sau, din contra, devine obiect pentru aceste motive.

Principiul non-discriminării nu înseamnă „*a da tuturor același lucru*”, căci nu aceasta este formula justiției, ci „*a da fiecăruia ceea ce este al său*”. Justiția îi tratează pe toți egal, în sensul că dă în mod egal tuturor dreptul lor, dar ea nu dă neapărat tuturor aceleași lucruri sau același lucru, dacă nu toți sînt titularii unui asemenea lucru. Justiția decurge din drept. Există lucruri care aparțin în mod egal tuturor. În general, drepturile naturale ale omului, deoarece ele se fondează pe faptul că toți oamenii sînt egali, sînt datorate tuturor egal. Există alte lucruri, în schimb, care sînt repartizate diferit și, deci, nu sînt date tuturor în mod egal. Justiția dă fiecăruia drepturile sale, dar ea nu repartizează aceste drepturi: această repartitie revine, în parte, naturii și, în parte, societății omenești.

Cultivarea sensibilității față de problematica umană, față de valorile moral-civice, educarea în spiritul respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, a demnității și toleranței etc. se enumără

printre finalitățile procesului de învățămînt juridic din Republica Moldova, precizate și în proiectul Codului educației.

Ceea ce numim în mod obișnuit finalitățile educației, în general, este nivelul cel mai abstract, superior, cu definiții generale, care reprezintă principii de orientare pentru nivelurile următoare (intermediar și operațional). Ca o remarcă, cu privire în special la formularea obiectivelor predării științelor juridice, ca obiective cognitive, caracteristice și afective, considerăm că trebuie să se pună mai mult accentul pe cunoașterea, pe înțelegerea și punerea în valoare a spiritului de dreptate, apreciind soluțiile și din punctul de vedere al legalității acestora. De asemenea – să se manifeste sentimentul de solidaritate cu cei care realizează înfăptuirea justiției, dezvoltarea sentimentului de responsabilitate al viitorilor oameni ai legii, cultivarea spiritului justiției, etc. „Dreptul de a învăța despre drepturile omului”, analiza unor cazuri concrete și dezbaterile unor soluții în cazul de încălcare a drepturilor omului sînt tot atît de importante, dacă vrem ca aceste drepturi să fie protejate.

3. „*Al său*”.

Termenul „*al său*” este o traducere a lui „*ius suum*” din definiția romană a justiției. Cicero, de exemplu, spusese deja că justiția constă în „*suum cuique tribuere*”. „*Al său*” echivalează deci cu „*dreptul său*” și ideea pe care o exprimă este cea de a da fiecăruia acel lucru care îi revine: lucrul care îi este datorat, care i se cuvine. Al său este un lucru.

- a) În primul rînd, trebuie să ne întrebăm: „*ce tip de lucru*”? Aici termenii sînt cuprinzători. Prin lucruri putem înțelege bunuri sau lucruri precepute negativ – de exemplu, o pedeapsă pentru un delict. Poate fi vorba de lucrurile materiale sau imateriale, de exemplu, bunul renume sau o sarcină, poate fi o persoană, de exemplu, copilul, o activitate umană (munca, gestiune etc.); poate fi un animal sau o turmă de animale, sau un lucru în sens strict. Termenii înglobează toate elementele despre care omul poate spune *al meu*, *al tău*, *al său*, ori de cîte ori poate fi obiectul sau conținutul unor relații interumane astfel spus, relații de alteritate sau intersubiectivitate și deci putem rosti dreptul, vorbind despre ele.
- b) Această caracteristică pe care o dau relațiile de alteritate sau intersubiectivitate poate fi pusă

în evidență împreună cu expresia „lucruri exterioare”. Al său, în ceea ce privește justiția, poate fi doar un lucru exterior sau extern. Exterioritatea semnifică faptul că este vorba de ceva care, fiind într-un fel sau altul în afara subiectului, este capabil să fie obiect de relații omenești. Acest lucru este fundamental în justiție, căci actul justiției se fondează pe faptul că titularitatea, posesia, utilizarea sau beneficierea de un lucru se pot încrucișa sau sînt în puterea unei alte persoane, diferite de cea careia îi revine. Justiția poate doar acționa în sînul relațiilor omenești și, deci, obiectul „al său” trebuie să aibă nota de exterioritate.

Exterioritate – acest lucru trebuie să fie foarte clar – nu înseamnă neapărat că este vorba despre un lucru care poate fi perceput în sine cu ajutorul simțurilor. Este suficient că, fiind o manifestare exterioară, să facă obiectul relațiilor omenești și de aceea să poată fi perceput de alții – direct sau indirect, în mod mediat sau nemediat. De exemplu, cînd vorbim despre dreptul la libertate religioasă, este clar că nu vorbim despre actul de credință ca și cum acesta, în sine, ar putea fi obiect de însușire pentru alții. Dar în mod mediat, acesta poate fi interferat, perceput în manifestările sale și persoana religioasă poate face obiectul unor coerciții. Sub aspecte determinate, religia se exteriorizează activ sau pasiv, activ – prin manifestările sale, pasiv – din cauza coercițiilor eventuale. Credința religioasă poate fi obiectul justiției în măsura în care este exterioară, chiar dacă în sine ea este un act intelectual, care, ca atare, nu poate fi sesizat cu ajutorul simțurilor. „*Actuellement, le droit est laïcise; il tend neanenoims toujours a realiser la justice*”³⁴.

S-a laicizat? Dacă da, de ce autorul spune că tinde totuși mereu să realizeze justiția? Sursa presiunii asupra individului de a respecta norma, în cazul normelor morale și religioase, este tocmai lăuntricitatea individului, forul său interior. Individul este presat mai mult sau mai puțin din partea conștiinței sale – că trebuie să (în forma negativă sau pozitivă) să nu mintă, să nu înșele, să fie onest, iertător etc. Aceasta nu înseamnă că nu ar exista și presiune exterioară, dinspre comunitatea în care trăiește, dar și conștiința își exercită rolul numai admisă și însușită de individ.

Chiar dacă expresia „al său” evocă la prima vedere ideea de proprietate, nu acesta este sensul pe care îl are în formula justiției.

Înțelegem prin *al său* tot ceea ce constituie un drept al subiectului, tot ceea ce i se datorează. În conformitate cu modul, extensia și tipul de drept despre care este vorba, „*al său*” este ceea ce este atribuit unui subiect ca proprietate, și *al său* este de asemenea ceea ce este atribuit ca uzufruct, ca obiect închiriat; ceea ce îi revine ca sferă de putere sau libertate etc. Rezultă că același lucru poate fi al său în relație cu diferite persoane, conform unor diferite forme de titularitate. Astfel, de exemplu, o casă aparține proprietarului, din punctul de vedere al utilizării. Deci *al său* este orice lucru asupra căruia o persoană este titulară conform unui anumit tip de drept.

Pentru că, așa cum aprecia prof. E. Sperantia, pe lângă pregătirea științifică, inteligența ascuțită, pe lângă probitate și imparțialitate, cel care aplică dreptul trebuie să aibă o mare iubire de oameni, un cald entuziasm pentru justiție și o clară conștiință a rolului pe care îl are între oameni. „Dacă iubirea de oameni e dublată de sentimentul viu al răspunderii proprii și de cel al justiției, niciodată clemența sa nu va aluneca în slăbiciune îngăduitoare, care încurajează călcările de lege. Dacă sentimentul propriei răspunderi și al justiției riguroase este retușat, pus și la punct printr-o mare iubire de oameni și printr-o subtilă înțelegere pentru sufletul omenesc, niciodată judecătorul nu va lovi cu prea multă asprime acolo unde este posibilă îndreptarea și vindecarea, niciodată nu va lăsa să trimită răutatea îmbrăcată în formă legală. Juristul nu lucrează cu materie neînsuflețită, ca zidarul sau mecanicul, ci are de a face cu frământările tuturor suferințelor și tuturor patimilor, cu aspirațiile, dar și cu mizeriile nenumărate ale vieții de om”³⁵. Cu toate acestea, exprimîndu-și o profesiune de credință, E. Speranția încheie cursul său din 1946 de introducere în filosofia dreptului, subliniind cu pregnanță înalta menire a dreptului și justiției: „Justiția vine din afară, de sus; e de aceeași natură și proveniență ca și Verbul care a creat Lumea. Iubirea este forța elementară de justiție. De aceea, în locul balanței de prăvălie, emblema cea mai vorbitoare a Justiției ar fi o inimă înaripată, în zbor pe cerul înstelat”³⁶.

În concluzie, menționăm următoarele: realizarea menirii juristului în lupta pentru justiție implică îmbinarea raționalității cu imperativitatea, moralitatea cu constrîngerea, forța spirituală cu atitudinea intransigentă – toate sub zodia omenescului.

Bibliografie:

1. Vrabie G. *Contribuții la o nouă definiție a dreptului* // Studii și cercetări juridice, nr.3, 1985.
2. Vrabie G. *Teoria generală a dreptului*. – Iași: Ștefan Procopiu, 1993, p.5.
3. Barac L. *Elemente de teoria generală a dreptului*. – București: All Beck, 2001, p.8.
4. Baltag D. *Teoria generală a dreptului*. – Chișinău: Tipografia Centrală, 2010, p.76.
5. Barac L. *Elemente de teoria generală a dreptului*. – București: All Beck, 2001, p.9.
6. Craiovan I. *Finalitățile dreptului*. – București: Continent XXI, 1995, p.20-30.
7. Kelsen H. *Theorie pour de Droit*. – Paris: Dalloz, 1962.
8. Bergel J. L. *Metoda dreptului. Teoria generală a dreptului*. Ediția a II-a. – Paris: Dalloz, 1989.
9. Barac L. *op. cit.*, p.10.
10. Baltag D. *op. cit.*, p.90-96.
11. Baltag D. *op. cit.*, p.90-96.
12. Boar A. *Elemente de teoria dreptului*. – Arad: S.C. Multimedia SRL., 1996, p.4.
13. Montesquieu. *L'esprit de lois*. Citat de A.Boar, *op. cit.*, p.6.
14. Barac L. *op. cit.*, p.14.
15. Boar A. *op. cit.*, p.71.
16. Barac L. *Răspunderea și sancțiunea juridică*. – București: Lumina Lex, 1997, p.12-14
17. Giorgio del Vecchio. *Lección de filosofía jurídica*. – București: Euronova, 1983, p.33
18. Craiovan I. *op. cit.*, p.112.
19. Djuvara M. *Teoria generală a dreptului*. – București: Soces & Co SA, 1930, p.430.
20. Roubier P. *Theorie generale du Droit*. – Paris: Sirey, 1946, p.184.
21. Craiovan I. *Finalitățile dreptului*. Continent XXI. – București, 1995, p.92.
22. Apud, Craiovan I. *op. cit.*, p.92.
23. Ibidem
24. Baltag D. *Idealul social de justiție* // Materialele Conferinței internaționale științifico-practice: „Edificarea statului de drept” din 26-27.09.2003. – Chișinău, 2003, p.109-115.
25. Roubier P. *Theorie generale du Droit*. – Paris: Dalloz, 1946, p.184.
26. Villey M. *Philosophie du droit. Definitions es fins du droit*. – Paris: Dalloz, 1978 p.57.
27. Ibidem, p. 57.
28. Barac L. *Răspunderea și sancțiunea juridică*. – București: Lumina Lex, 1997, p.14
29. Rawls John, p.34
30. *Общая теория права. Курс лекций*. Под. ред. В. К. Бабаева. Н. Новгород, 1993.
31. Ibidem
32. Kelsen H. *Theorie pour de Droit*. – Paris: Dalloz, 1962, p.79.
33. Djuvara M. *op. cit.*, p. 52
34. Voirin R. *Droit civil*. – Paris, 1974, p.39.
35. Speranția E. *Introducere în filosofia dreptului*. – Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1946, p.467
36. Ibidem

